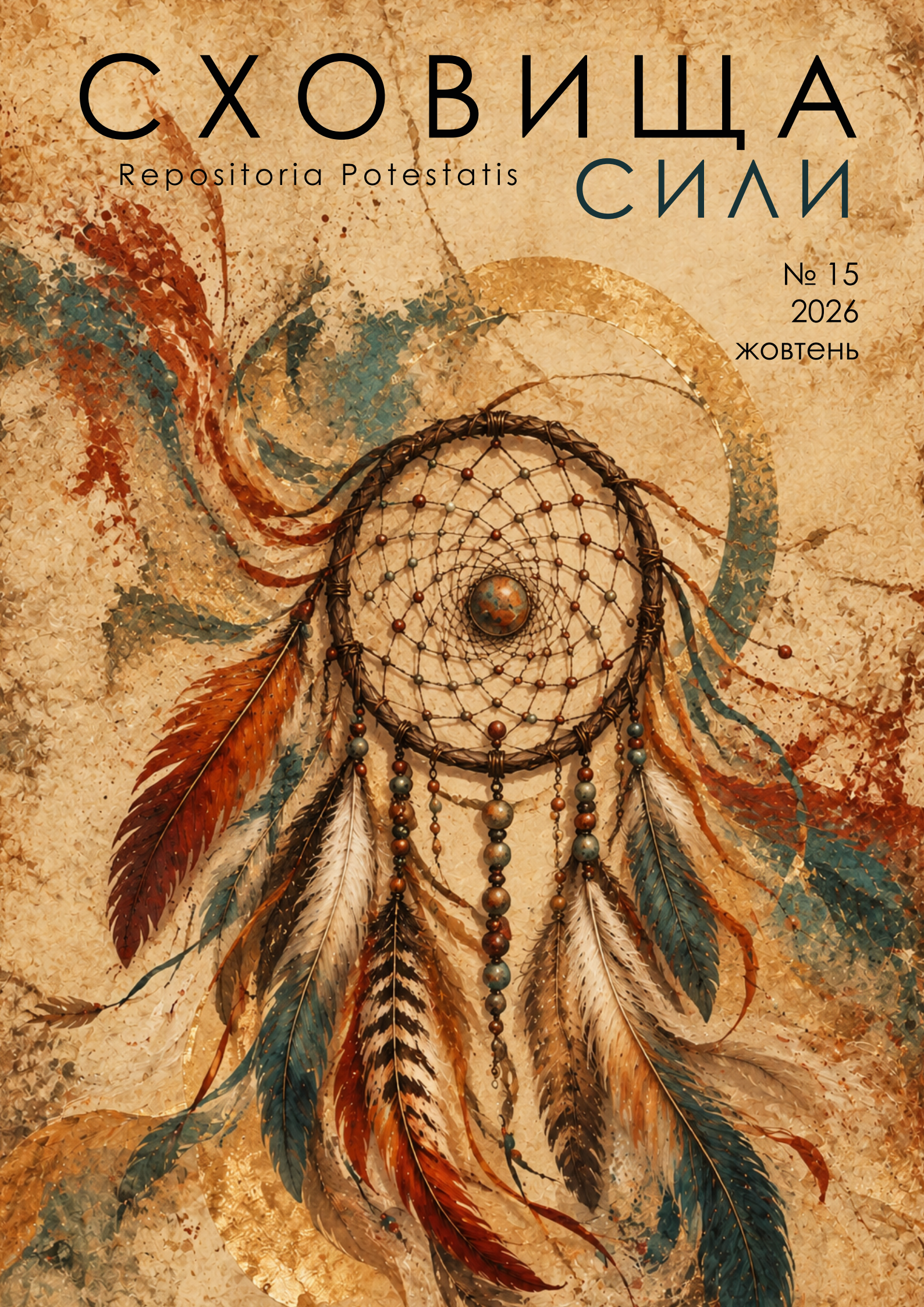
СХОВИЩА СИЛИ

Repositoria Potestatis

№ 15
2026
жовтень



СХОВИЩА СИЛИ
Repositoria Potestatis

№ 15, жовтень 2026

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор
Ігор Мехеда

Редактор
Альона Дмитрук

Коректор
Данило Ігнатенко

Верстка
Анна Волошина

Дизайн
Олексій Данческу

Видавець
Ігор Дмитрук

Зв'язок з редакцією
tureligious@gmail.com

ПРО ЖУРНАЛ «СХОВИЩА СИЛИ»

«Сховища Сили» (Repositoria Potestatis) — науково-популярний щомісячний журнал, присвячений дослідженню найпотаємніших та найзагадковіших куточків духовного світу. На його сторінках оживають оповіді про місця сили, священні традиції, релігії світу та культурну спадщину людства. Читач із легкістю порине у світ релігієзнавчих досліджень, міфів і містичних практик, відкриваючи глибинні сенси, що формували цивілізації протягом тисячоліть. Це видання для тих, хто шукає знання, натхнення та енергію в перетині науки й сакрального.

ЗМІСТ

Таємниці свідомості	Нічний мозок і таємниця сновидінь	**6**
Сакральні практики	Чому давні люди засинали у святилищах?	**10**
Давні вірування	Бог Род, його святилища, та давнє місто Родень	**14**
Обряди	Коли померлих запрошують додому	**18**
Міфологія снів	Боги та Богині сновидінь	**22**
Межі людського	Де закінчується тіло і починається машина	**26**
Людина і технології	Чи може пам’ять пережити людину	**30**

ВІД РЕДАКТОРА



Дорогі читачі!

Жовтень і листопад мають особливу атмосферу. Це час, коли природа, немов перед тривалим прощанням, одягається у свої найурочистіші шати. Ліси спалахують золотими, багряними, мідними й пурпуровими барвами. Ще зовсім недавно дерева стояли зеленими, наповненими літнім теплом, а тепер кожен листок нагадує маленьке полум'я, яке повільно згасає. У повітрі з'являється запах вологої землі та опалого листя, над річками й озерами стеляться ранкові тумани, а вечірня тиша стає дедалі глибшою.

Саме цій незвичайній порі року, її таємницям, давнім віруванням і символам хочеться присвятити передмову до п'ятнадцятого номера журналу «Сховища Сили».

Для наших предків осінь була значно більшим явищем, ніж проста зміна сезонів. Вона означала завершення чергового життєвого циклу, перехід від часу праці та зростання до періоду спокою й очікування. Разом із природою змінювався і внутрішній світ людини. Коротшали дні, холоднішали ночі, спорожнювали поля, затихали ліси. Здавалося, що звичний світ поступово відступає, відкриваючи простір для чогось невідомого.

Можливо, саме тому жовтень і листопад посіли особливе місце в міфологічних уявленнях багатьох народів. Цей період пов'язували з пам'яттю про померлих, вшануванням предків, духами, віщими снами та обрядами, покликаними осмислити зв'язок людини з невидимим світом. У народних переказах осінні ночі нерідко поставали часом, коли межа між світом живих і світом мертвих ставала тоншою.

У кельтській традиції важливим осіннім святом був Самайн, який знаменував завершення сільськогосподарського року та початок зимового періоду. З ним пов'язували уявлення про близькість потойбічного світу та присутність надприродних істот. У християнській Європі осінь також стала часом особливого вшанування померлих, молитов і роздумів про швидкоплинність земного життя. У слов'янських народних звичаях завершення збирання врожаю супроводжувалося обрядами подяки землі, родинними зібраннями та поминанням предків.

Звичайно, кожна традиція мала власне походження, символіку та обрядові особливості. Проте в багатьох із них можна помітити спільне прагнення людини зрозуміти таємницю переходу. Адже осінь сама нагадує великий

поріг між теплом і холодом, світлом і темрявою, життям, сповненим руху, та зимовим спокоєм.

Особливо цікавим є давній міфологічний образ душі природи, яка восени нібито залишає видимий світ. Вона відходить разом із птахами, що летять у вирій, зникає серед опалого листя, ховається в землю разом із насінням. Дерева оголюють свої гілки, поля порожніють, а ліси поступово втрачають звичні голоси. Здається, ніби сама природа віддаляється від людини, занурюючись у невідомі глибини.

Однак за цим образом прихована важлива думка. Осіннє згасання не означає остаточного зникнення життя. Дерево скидає листя, щоб пережити холодну пору. Насіння залишається в землі, очікуючи сприятливих умов для проростання. Під зовнішньою нерухомістю тривають процеси, від яких залежить майбутнє пробудження природи. Те, що здається завершенням, насправді є частиною безперервного колообігу.

Саме ця особливість осені породила безліч міфологічних образів смерті та відродження, відходу й повернення, сну та пробудження. Люди спостерігали за природою, намагалися пояснити її зміни й поступово переносили побачене на власне життя. Так народжувалися перекази, обряди та символи, частина яких збереглася до наших днів.

Таємничість осені має й інше пояснення. У цей час змінюється саме сприйняття навколишнього світу. Знайома лісова дорога, оповита ранковим туманом, раптом здається чужою. Старе дерево без листя набуває химерних обрисів. У сутінках звичайні предмети перетворюються на незрозумілі силуети, а звуки нічного лісу пробуджують уяву. Там, де вдень людина бачить лише природу, вночі їй іноді ввижається присутність чогось незримого.

.Не дивно, що саме в такій атмосфері виникали оповіді про лісових духів, примар, нічні видіння та дивовижні зустрічі. Для сучасної людини вони є передусім частиною багатої культурної спадщини, проте для багатьох поколінь наших предків ці історії були способом пояснити світ, у якому невідоме займало значно більше місця, ніж сьогодні.

Осінь також спонукає людину уважніше прислухатися до себе. Коли природа поступово стихає, а вечори стають довшими, з'являється більше часу для роздумів, спогадів і внутрішніх переживань. Можливо, саме тому в народній культурі цій порі часто приписували особливе значення снів і віщувань. Сновидіння сприймали як можливість зустріти померлих родичів, отримати застереження або зазирнути в майбутнє. Сучасна наука не підтверджує надприродного походження віщих снів, однак дослідження сновидінь допомагають краще зрозуміти людську пам'ять, емоції та уяву.

Мабуть, найважливіше, чого навчає нас осінь, полягає в умінні приймати зміни. Ми звикли сприймати весну як символ народження, а літо як час найбільшого розквіту. Натомість осінь нерідко асоціюється із завершенням, старінням і втратою. Проте саме вона дарує людині можливість побачити красу зрілості, відчути цінність прожитого часу та замислитися над тим, що залишається після нас.

Кожен із нас восени також збирає свій урожай. Це наші знання, досвід, відкриття, помилки та спогади. Осінь спонукає озирнутися на пройдений шлях, оцінити здобутки й замислитися над тим, що варто залишити в минулому, а що зберегти для майбутнього.

Саме з таким настроєм ми запрошуємо вас відкрити п'ятнадцятий номер журналу «Сховища Сили». На його сторінках ми продовжуємо досліджувати світ міфології, містичних традицій, народних вірувань і духовної культури. Наше прагнення не лише розповідати про давні легенди й таємничі місця, а й відкривати їхнє походження та значення для сучасної людини.

Містичне завжди існувало на межі відомого й невідомого. Воно народжувалося зі спостережень за природою, людських страхів, допитливості та прагнення пояснити незрозуміле. І хоча сьогодні ми знаємо значно більше про навколишній світ, давні міфи й легенди залишаються своєрідними сховищами людської пам'яті, у яких збереглися уявлення про життя і смерть, природу та невидимий світ.

Нехай ці осінні дні подарують вам нові відкриття та роздуми. Можливо, серед пожовклого листя старого лісу ви пригадаєте забуту легенду, а тиха листопадова ніч спонукає замислитися над таємницями, які хвилювали людство протягом тисячоліть.

І коли останнє листя впаде на землю, згадайте, що жодна пора року не триває вічно. За зимовими холодами неодмінно прийде весна. Можливо, саме в цьому й полягає найбільша таємниця осені: навіть коли природа завмирає, життя не зникає, а лише накопичує сили для нового початку.

З повагою,
Ігор Мехеда
Головний редактор журналу «Сховища Сили»

НІЧНИЙ МОЗОК І ТАЄМНИЦЯ СНОВИДІНЬ

Уві сні можна повернутися до будинку, якого давно немає, розмовляти з людиною з іншого періоду життя й зовсім не дивуватися, що за вікном змінилося місто. Лише після пробудження стає помітною неможливість цієї зустрічі. Звідки береться переконливість нічного світу? Сучасні дослідження дозволяють підійти до цього питання ближче: реєструвати діяльність мозку, зіставляти її з розповідями про сни й навіть за певних умов отримувати відповіді від людини, яка продовжує спати.

Історія науки про сновидіння цікава ще й тим, як важко тут відокремити саму подію від спогаду про неї. Дослідник зазвичай має справу з переказом, зробленим уже після пробудження. Між переживанням і словами лежить короткий, але принциповий проміжок: частина побаченого могла зникнути, а уривчаста послідовність — набути зв'язності. Тому запитання про сон завжди містить і друге запитання: що саме ми змогли про нього пригадати?

Як спіймати сновидіння?

Довгий час найтісніше зі сновидіннями пов'язували фазу швидкого сну, відому за англійською абревіатурою REM. Проте повідомлення про нічні переживання отримують і після пробудження з інших стадій. У дослідженні Франчески Сікларі та її колег, опублікованому 2017 року, людей будили й запитували, чи було щось у їхньому досвіді безпосередньо перед сигналом. Відповіді зіставляли з показниками електроенцефалографії — запису електричної активності мозку через датчики на голові.

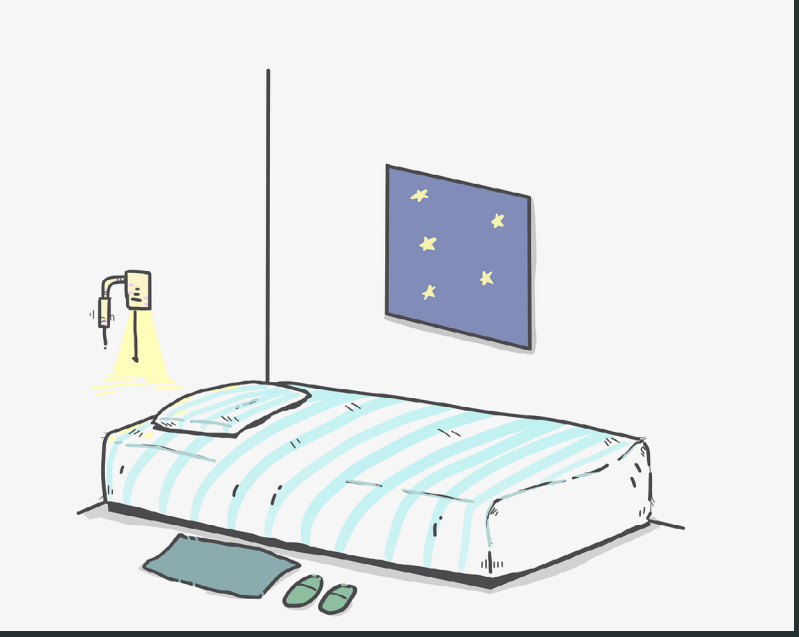
Дослідники виявили зв'язок між повідомленнями про сновидіння та змінами активності в задніх ділянках кори. Він простежувався як під час REM, так і поза цією фазою. Результат важливий для розуміння того, за яких умов виникають усвідомлювані переживання. Водночас електроенцефалограма не перетворилася на екран, де можна побачити чужий сон. Виявити закономірність у сигналах і відтворити конкретну нічну історію — завдання різного рівня складності.

Тут легко відчути масштаб проблеми. Навіть якби прилад безпомилково визначав, що людина зараз щось переживає, залишилося б з'ясувати, чому цей досвід має саме такий вигляд. Чому з'явився цей голос, а не інший? Чому знайома кімната стала страшною? Кілька вимірюваних параметрів ще не вміщують усієї своєрідності людської біографії.



Повернення до вивченого через запах

Один зі способів дослідити нічну роботу пам'яті запропонували Бйорн Раш і його колеги. У досліді 2007 року учасники навчалися запам'ятовувати просторове розташування об'єктів у присутності певного запаху. Згодом той самий запах подавали під час повільнохвильового сну. Після такого повторного нагадування ре-



зультати перевірки відповідної пам'яті були кращими. Ефект залежав від умов: зокрема, запах мав бути пов'язаний із попереднім навчанням.

Цей експеримент допоміг перевірити думку, що під час сну мозок може знову опрацьовувати вже отриману інформацію. Але звідси не випливає, що учасники обов'язково бачили уві сні навчальне завдання або що запах передавав їм нові знання. Між зміцненням пам'яті та усвідомленим сюжетом сновидіння немає простого знака рівності. Частину роботи мозку можна виявити за змінами поведінки після пробудження, навіть якщо людина не здатна про неї розповісти.

У цьому є щось близьке до роботи редактора, якого читач ніколи не бачить. Результат помітний, але сам процес залишається за лаштунками. Порівняння, звичайно, умовне: мозок не має окремого нічного працівника, який сортує спогади за папками. Воно лише допомагає уявити, чому відсутність яскравого сну в пам'яті не означає відсутності важливих процесів під час відпочинку.

Лабіринт продовжується після вимкнення екрана

У 2010 році Ерін Вемслі та її колеги дослідили зв'язок сновидінь із навчанням у віртуальному лабіринті. Частина учасників після тренування спала, а дослідники збирали їхні повідомлення про сни. Ті, хто згадував пов'язані із завданням образи, згодом демонстрували особливо помітне поліпшення орієнтування. При цьому нічні переживання могли містити лише окремі мотиви завдання, а не точний повтор маршруту.

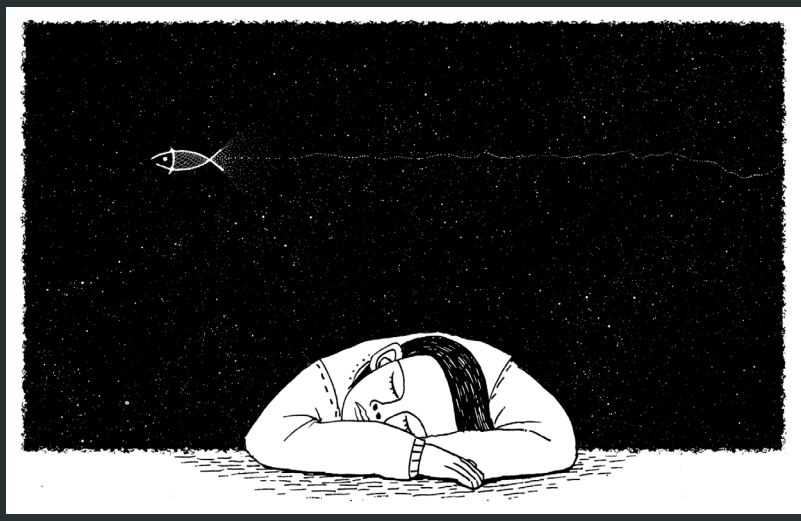
Автори обережно тлумачили результат: саме сновидіння не було доведеною причиною кращого виконання. Воно могло відображати опрацювання матеріалу, яке одночасно допомагало пам'яті. Це суттєва різниця. Два явища можуть супроводжувати одне одного тому, що мають спільну причину. Якщо після дощу на дорозі з'явилися калюжі й люди розкрили парасолі, парасолі не створили воду на асфальті.

Дослід із лабіринтом цікавий саме можливістю простежити шлях конкретного досвіду. Є завдання, виконане вдень; є нічний звіт; є наступна перевірка. Так поступово виникає предметна розмова про сни. Їй потрібні не універсальні словники образів, а спостереження за тим, як певне переживання змінюється в певної людини.

Відповідь із середини сну

У 2021 році міжнародна команда на чолі з Карен Конколі описала досліди двостороннього спілкування під час усвідомлених сновидінь. Так називають сни, у яких людина розуміє, що спить. Учасникам подавали прості запитання, а відповіді вони мали передавати заздалегідь узгодженими рухами очей або скороченнями м'язів обличчя. Стадію сну контролювали за фізіологічними показниками.

Із 36 залучених людей правильні відповіді вдалося зафіксувати у шістьох — загалом 29 разів. Ці числа стри-



мують спокусу говорити про вільні розмови з кожним, хто заснув. Проте навіть обмежений успіх змінив можливості дослідження. Відповідь надходила ще під час сну, тож експериментатори не мусили цілком покладатися на ранкову пам'ять учасника.

Можна уявити, як дивно це виглядає збоку: людина лежить із заплющеними очима, прилади фіксують сон, а погоджений сигнал повідомляє результат нескладного обчислення. Науковий інтерес тут полягає в доступності окремих способів сприйняття й відповіді. Це ще не дає підстав приписувати сновидцю необмежений контроль над усім, що відбувається в його нічному світі.

Коротка дрімота і несподіваний здогад

Інша межа проходить там, де людина лише засинає. Селія Лако та її колеги у 2021 році запропонували 103 учасникам математичні завдання з прихованим правилом, яке значно спрощувало розв'язання. Під час



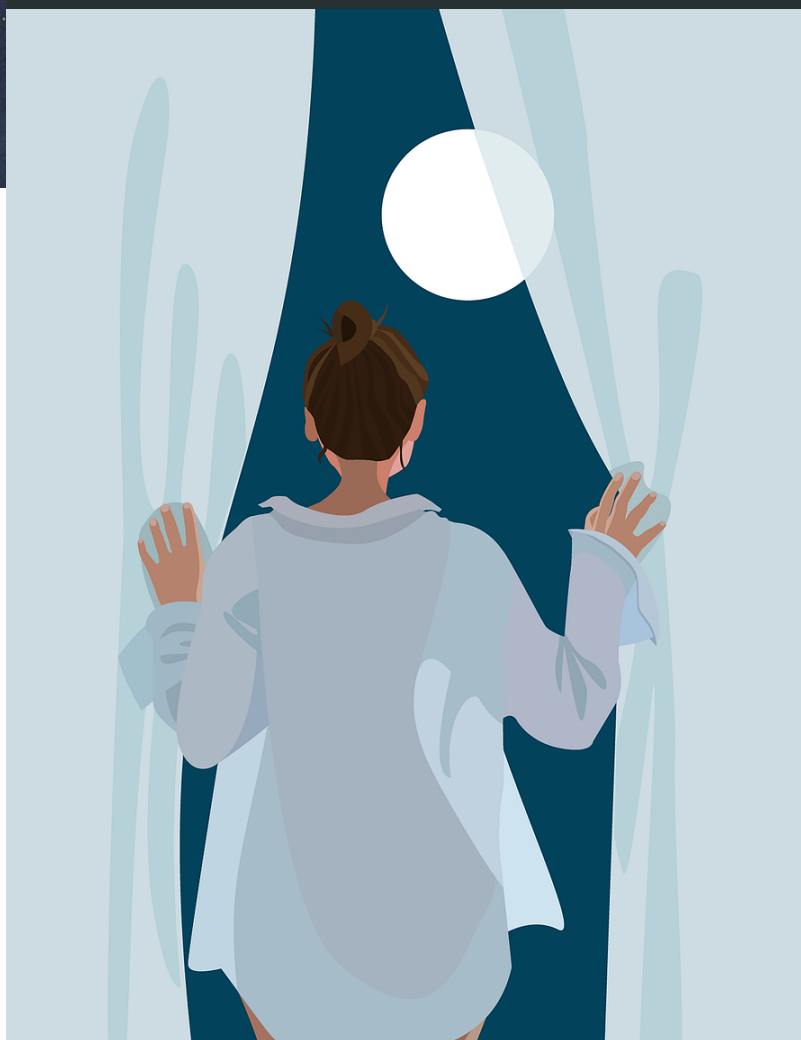
Чому сон може бути важливим без пророцтва

Припустімо, людині наснилася зустріч зі старим другом, а за кілька днів він зателефонував. Такий збіг хочеться зберегти. Проте для перевірки передбачення довелося б записувати й усі інші сни, які ні з чим не збіглися, заздалегідь визначати ознаки відповідності та не дописувати подробиці після події. Окрема вражаюча історія не замінює такої процедури.

Особисте значення сну водночас може бути цілком реальним. Після нього можна згадати забуту розмову, помітити тривогу перед рішенням або захотіти подзвонити близькій людині. Це вже події нашого життя, доступні для осмислення. Щоб поставитися до них серйозно, немає потреби оголошувати кожен образ таємним повідомленням із майбутнього.

Наукове вивчення сновидінь залишає багато відкритих питань. Воно вже показало, що нічний досвід різноманітніший за просту схему, де мозок то працює, то вимикається. А наступного ранку ця складна робота може залишити дуже скромний слід: кілька слів у зошиті, обличчя, яке важко пригадати, відчуття, що вночі відбулося щось важливе. Із таких ненадійних, але незамінних свідчень починається дослідження.

Автор: Михайло Степчук



перерви відстежували, хто залишився бадьорим, хто ненадовго ввійшов у початкову стадію сну, а хто заснув глибше. Коротке перебування у стадії N1 було пов'язане з більшою ймовірністю знайти приховану закономірність.

Дослід стосувався конкретної задачі й конкретної організації експерименту. Він не встановив універсального рецепта творчості та не показав, що кожна випадкова дрімота завершується відкриттям. Його привабливість скромніша й цікавіша: звичний поділ на повністю зосереджену працю та цілковите вимкнення виявився недостатнім. Перехідні стани теж заслуговують на уважне вивчення.

Для людини творчої професії це хороший привід придивитися до власного способу думати. Іноді корисно зафіксувати уривок образу чи дивне поєднання слів, а потім уже наяву перевірити, чи є в ньому щось продуктивне. Саме перевірка вирішує долю здогаду. Яскравість переживання ще не робить його правильним поясненням світу.



ЧОМУ ДАВНІ ЛЮДИ ЗАСИНАЛИ У СВЯТИЛИЩАХ?

САКРАЛЬНІ ПРАКТИКИ

В Епідаврі збереглася історія афінянки Амбросії, яка не бачила на одне око. За храмовим написом, прибувши до святилища Асклепія, вона сміялася з розповідей про неймовірні зцілення. Уночі їй нібито з'явився бог, пообіцяв допомогу й зажадав срібного поросяти як пам'яті про її недовіру. Далі напис описує втручання в хворе око, застосування ліків і ранкове одужання. Перед нами оповідь, викарбувана для відвідувачів святилища понад два тисячоліття тому. Вона дозволяє побачити, якої сили люди надавали сновидінню.

Щоб зрозуміти такі історії, варто на мить відкласти звичний образ сну як цілком приватної справи. У святилищі нічне переживання ставало частиною публічного життя. До нього готувалися, його очікували, про нього розповідали іншим. Згодом розповідь могла перетворитися на напис, який читала наступна людина, що прийшла зі своєю бідою. Так між чужим досвідом і власною надією виникав міцний зв'язок.



Дорога до святилища

Святилище Асклепія в Епідаврі, на Пелопоннесі, розвинулося з давнішої культової традиції, пов'язаної з Аполлоном. Культ Асклепія утвердився тут не пізніше VI століття до нашої ери, а найвідоміші монументальні споруди належать до IV століття. Сьогодні відвідувач насамперед помічає театр. Проте для розуміння давнього комплексу не менш важливі приміщення для перебування хворих, лазні, водопостачання та місце ритуального сну.

Практику ночівлі у священному місці з очікуванням особливого сновидіння називають інкубацією. У грецькому контексті вживають також слово «енкоймесис». У святилищах Асклепія сон міг означати зустріч із божеством, отримання вказівки або саме зцілення. Важливим був увесь шлях до цієї ночі: прибуття, виконання місцевих правил, очікування й перебування серед інших прохачів.

Тут доречно розрізняти споруду та значення, якого їй надавали. Археолог може встановити розміри приміщення, характер перебудов, розташування входів. Але жоден план сам собою не показує, що відчувала людина, коли вкладалася там спати. Для цього потрібні тексти. Вони повертають до кам'яних залишків людські сподівання, хоча й несуть власні перебільшення, умовності та замовчування.

Написи про зцілення

Епідаврські оповіді про зцілення відомі під назвою «іамата». Серед збережених текстів є розповіді про різні хвороби, прохання та дари. Історія Амбросії особливо виразна, бо містить ще й сюжет про подолання сумніву. Її початкова недовіра робить фінал переконливішим для наступного читача: навіть та, що сміялася, мала визнати силу божества.

Якщо читати напис саме як оповідь, стає помітною його побудова. Спочатку людина не приймає почутих свідчень; потім переживає особисту зустріч; нарешті залишає матеріальний знак зміни своєї позиції. Дослідницький інтерес становить і лікувальний сюжет, і спосіб, яким святилище повідомляє про себе. Читач бачить готовий успішний випадок, але не отримує повного переліку всіх відвідувачів та їхньої подальшої долі.

Саме тому історичне свідчення не можна автоматично читати як сучасний клінічний звіт. Нам невідомі діагностичні критерії, незалежні перевірки та відбір випадків для напису. Відсутність таких відомостей обмежує висновки про лікувальну ефективність. Натомість джерело чудово засвідчує мову надії: які події вважали доказом

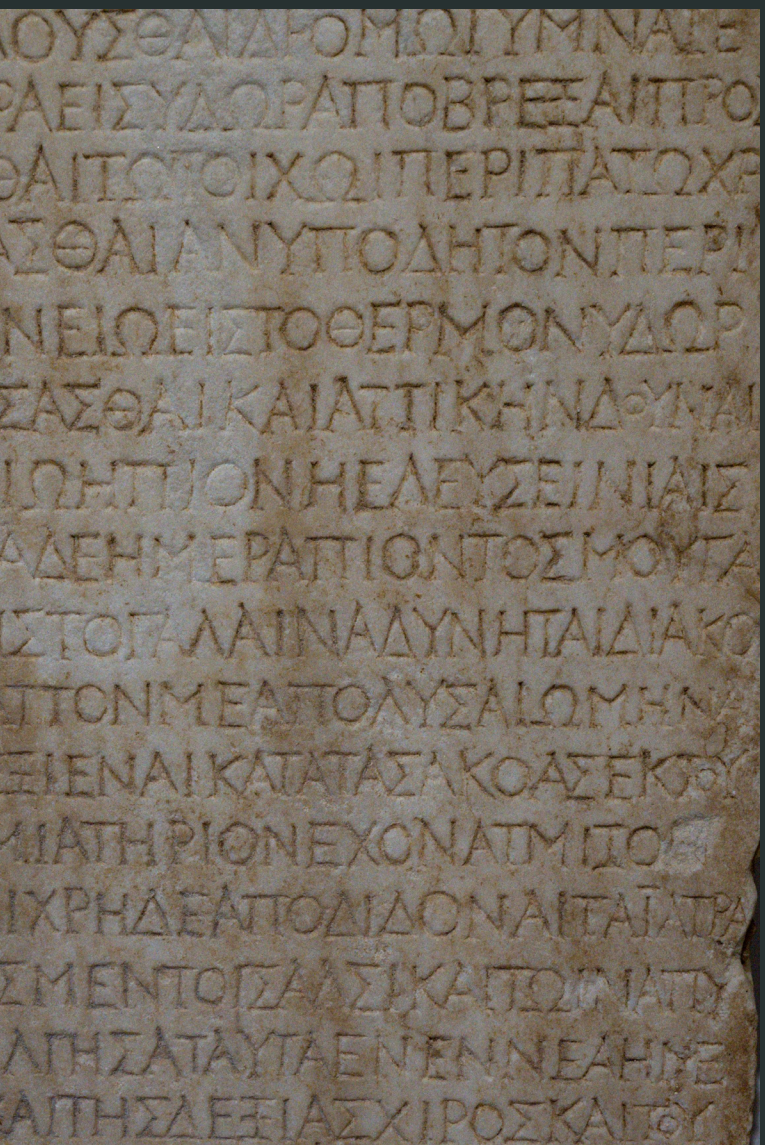
божественної прихильності, як пояснювали сумнів і за що дякували.

Що побачив комедіограф

Інший погляд на храмову ніч дає Арістофан. У його комедії «Плутос», або «Багатство», персонажа приводять до святилища, щоб повернути йому зір. Оповідач згадує обмивання, принесені дари, приготовані місця для лежання та наказ служителя засинати й мовчати. Але сам він не може заснути: його відволікає їжа. До того ж він помічає, як жрець збирає ласощі зі священного столу.

Сцена смішна завдяки поєднанню урочистого очікування й дуже земного апетиту. Для історика вона цінна як свідчення впізнаваності ритуалу: глядачі мали розуміти обстановку, щоб оцінити жарт. Водночас комедія перебільшує і створює власний світ. Вона не дає підстав оголошувати всіх храмових служителів шахраями, так само як чудесний напис не підтверджує кожного описаного зцілення.

Поставлені поруч, ці джерела роблять античне суспільство об'ємнішим. У ньому знаходилося місце довірі, насмішці, практичному розрахунку й надії. Люди давнини не мали одного спільного ставлення до чудес. Навіть навколо шанованого святилища могла існувати розмова, у якій серйозне й комічне не виключали одне одного.





Мистецтво тлумачення снів

За межами грецьких святилищ сновидіння також перетворювали на предмет упорядкованого знання. У Британському музеї зберігається папірус Честер Бітті III, відомий як єгипетська книга снів. На його лицьовому боці міститься посібник із тлумачення сновидінь; зворотний бік використано для літературних текстів. Сам предмет нагадує, що нічні образи можна було записувати, класифікувати й передавати як фахову традицію.

Книга снів і храмова інкубація розв'язували різні завдання. У першому випадку людина отримувала схему прочитання побаченого. У другому — приходила до певного місця, щоб особливе переживання взагалі відбулося. В обох ситуаціях значення сну залежало від культурного середовища: прийнятих образів, уявлень про божественний світ і людей, які мали право пояснювати незрозуміле.

Для сучасного читача давній сонник може стати своєрідним вікном у чужий спосіб мислення. Його варто читати з таким самим інтересом, як міф чи календар обрядів. Сам факт давності не перевіряє передбачення. Натомість він показує, наскільки наполегливо люди намагалися надати мінливим і уривчастим переживанням упорядкованої форми.

У давнині теж шукали природні причини

Поряд із культовими поясненнями існували інші. Трак-

тат «Про священну хворобу», що входить до Гіппократового корпусу, заперечує винятково надприродне походження захворювання, яке традиційно називали священним. Його автор наполягає на природних причинах і критикує тих, хто приховує брак розуміння за очищеннями та заклинаннями. Водночас чимало запропонованих ним фізіологічних пояснень належать саме античній медицині й не відповідають сучасним знанням.

Цей текст допомагає уникнути зручної, але бідної схеми, за якою спочатку всі вірили в чудеса, а потім одразу почалася наука. Суперечки про причини страждання тривали всередині самої давньої культури. Автор міг заперечувати одне релігійне пояснення, залишаючись людиною свого часу з його мовою, обмеженнями та поглядами на природу.

Такий погляд робить історію медицини цікавішою. Вона складається з конкретних спроб зрозуміти тіло, впорядкувати досвід і переконати інших у слушності свого підходу. Деякі спроби привели до продуктивних спостережень, інші виявилися хибними. Знання про підсумок не скасовує потреби розібратися, чому колись певне пояснення здавалося переконливим.

Що зберігає храмова ніч

Повернімося до людини, яка прибула до святилища. Ми не знаємо всіх її думок, не можемо відновити сон і поставити діагноз через два тисячоліття. Проте можемо побачити важливу людську ситуацію: страждання породжує потребу у відповіді, а суспільство створює місце, де на цю відповідь дозволено сподіватися. Архітектура, розповіді й обряд організовують очікування.

У такому середовищі сон стає подією, яку визнають інші. Ранкова розповідь уже має слухачів, знайомі образи й можливі способи тлумачення. Особисте переживання включається в історію святилища. Якщо його записують, воно може впливати на людей, які народяться значно пізніше за самого оповідача.

Це не дає готової відповіді, що саме відбувалося з тілом кожного відвідувача. Натомість відкриває тему, яку легко пропустити за розмовами про чудеса: як люди вчаться сподіватися, кому довіряють свою вразливість і якими словами описують полегшення. Епідаврські написи зберегли не всю правду про давнє лікування. Вони зберегли сліди дуже сильного бажання прокинутися вранці й відчути, що життя змінилося.



Автор: Вадим Бусецький


ΑΝΕΘΗΚΕΝ

БОГ РОД, ЙОГО СВЯТИЛИЩА ТА ДАВНЄ МІСТО РОДЕНЬ

У вересні 2026 року я здійснив дослідження гір у місті Каневі та зустрічався з науковцями та краєзнавцями Черкащини. Мене дуже зацікавила Княжа гора. За переказами, вдавнину вона мала назву Родень, на ній розташовувалося велике місто, фортеці та святилища давньослов'янського бога Рода, на честь якого місто й мало назву Родень. Родень був столицею Артанії. Артанія та Родень — це взаємопов'язані поняття з історії докиївського та ранньокняжого періодів Русі. Відповідно до досліджень низки українських істориків та археологів, літописне місто Родень вважається столицею загадкової Артанії. Артанія географічно збігається з кордонами сучасної Черкащини.

Артанія (у східних джерелах — Арсанія, Арта) — це одна з трьох великих міжплемінних державних конфедерацій давніх русів (поряд із Куявією — Київщиною та Славією — Переяславщиною), яку в IX–X століттях описували арабські та перські географи (аль-Істахрі, Ібн Хаукаль та інші). Араби описували Артанію як багату країну, що експортувала високоякісні клинки (мечі) та хутро. Водночас вона була вкрай закритою: чужоземців, які намагалися туди проникнути без дозволу, могли й убити. Географічні орієнтири арабів чітко вказують на Середнє Подніпров'я. Вона знаходилася приблизно за чотири дні кінної їзди (близько 120–140 км) на південь від Києва — у районі сучасної Черкащини, біля Канева.

Відвідавши всі гори в межах Канева, я з групою колег направився до Княжої гори (зараз вона знаходиться південніше від меж Канева).

Бог Род, на думку більшості дослідників, відігравав у духовних вченнях слов'ян ту саму роль, яку в індуїзмі відіграє Брахман (або Адібрахман), тобто це Абсолют, першоджерело усього, у якому існують усі боги та богині та втіленням якого вони є. Так само академік Борис Рибаков вбачав у Роді головного дохристиянського бога-творця. У сучасних реконструкціях слов'янського рідновірства Рода часто називають Родом Всевишнім, Прабогом або творцем Всесвіту.

Підйом на гору Родень досить складний. І ця гора зараз уже не має тієї форми, що була вдавнину: відбулися зсуви ґрунту в бік річки Дніпро, просідання ґрунту та зміни річища Дніпра.

Ми піднялися на найвищу точку гори Родень. Неподалік краєзнавці показали місця, на яких, можливо, й були святилища Рода. На цих місцях дійсно дуже сприятлива енергетика. Тіло ніби наповнюється великою силою.

Мене запитали: «Які обряди ви б рекомендували в цих місцях?» І тоді я згадав про індоєвропейську культуру, або ямну культуру, як її називають археологи.

Ямна культура, яка існувала в епоху ранньої бронзи (приблизно 3800–2300 рр. до н. е.), відіграла фундаментальну роль у формуванні сучасної цивілізації. Сучасні археологічні, лінгвістичні та генетичні дослідження підтверджують, що саме вона є головним кандидатом на роль прабатьківщини індоєвропейських народів, культур та вірувань.

Звідки походить ямна культура? Культура охоплювала величезні простори сухих степів від річки Дністер на заході до Причорноморських степів на сході. Ядром культури є територія сучасної України, зокрема Лівобережжя, Придніпров'я та Причорноморські степи. Вона була одним із ключових центрів формування та розвитку цього етносу.

Ямна культура здійснила справжній технологічний прорив для свого часу, що дозволило її представникам швидко розселитися. Саме вони побудували колісний транспорт. Використовували масивні вози на чотирьох суцільних дерев'яних колесах, запряжені волами. Це були їхні «рухомі будинки». Вона була однією з перших культур, представники якої приручили коня, що дало величезну перевагу у швидкості та військовій справі. Перехід до кочового та напівкочового скотарства дозволив освоювати великі безводні степи. Також вони споруджували кургани.

Свою назву культура отримала від способу поховання: померлих ховали в ямах під величними земляними насипами (курганами), які досі прикрашають український степ.

Ямна культура залишила після себе великий генетичний та мовний спадок.

Близько 5000 років тому розпочалася масштабна міграція представників ямної культури. Вони рушили на захід (у Європу) та на схід (в Азію).

У Європі генетичні дослідження показують, що прибульці зі степів майже повністю замінили або асимілювали місцеве неолітичне населення. Наприклад, у сучасних скандинавів, німців, поляків та українців значна частина ДНК (у деяких регіонах до 50–70%) походить саме від представників ямної культури.

Мова: разом із генами вони принесли праіндоєвропейську мову. Сьогодні індоєвропейською мовною сім'єю (до якої входять слов'янські, германські, романські, балтійські, кельтські, індоіранські та інші мови) розмовляє понад 3 мільярди людей по всьому світу.

Релігійні вірування ямної культури дуже схожі на ведичні, а саме на ті, що описані в текстах «Ріґведи». Вони вірили у велике Божество (Всебога), яке деякі сучасні теологи ототожнюють із Вішну. Це Божество можна побачити у формі Керносівського ідола. Експонат зберігається у Дніпропетровському національному історич-



Так виглядає місцина де було одне з святилищ Роду 1



Так виглядає місцина де було одне з святилищ Роду 2

ному музеї імені Д. І. Яворницького. Всебог втілився у Всесвіт, розділений на три частини. У верхній частині світобудови зображений бог блискавки, повелитель неба, якого ототожнюють із Перуном та Індрою (цікаво, що на Дніпрі є острів під назвою Індра (Кодачек)). У нижній частині, що відповідає підземному світу, зображений повелитель підземного світу — великий Змій Волос (у ведичних традиціях Азії — Шеша (Ананта-Шеша)). У середній частині зображені люди, сцени з життя, боги та надприродні істоти. Наприклад, боги-близнюки (у ведичних традиціях Азії це Ашвіни). Тому всі кам'яні зображення богів та світобудови в індоєвропейців мають структуру з трьох частин (Трійці). Небо — Права, підземний світ — Нава, а між ними наземний світ — Ява.

Таким чином, вірування представників ямної культури фактично збігаються з темами, викладеними в «Ріґведі». Тому багато сучасних дослідників (і небезпідставно, бо зараз уже є багато нових історичних, археологічних, генетичних та лінгвістичних доказів) вважають, що ведична традиція потрапила до Індії й стала основою індуїзму. Вони пояснюють, що представники ямної культури дісталися до території сучасного Казахстану, де утворили синташтинську культуру, яка згодом уже змістилася на територію Північної Індії.

Відомий археолог Юрій Шилов вважав навіть, що перші глави «Ріґведи» писалися на берегах Дніпра, а завершальні вже в Індії.

Тому, на мою думку, існує тотожність. Тобто Брахман (Адібрахман) «Ріґведи», Род Всевишній давніх слов'ян та Всебог індоєвропейців — це один і той самий опис того самого Абсолюту в розумінні всіх індоєвропейських народів.

Тобто, щоб відчути зв'язок з Абсолютом, Джерелом Усього, є сенс скористатися 129-м гімном X мандали «Ріґведи» та методикою теолога Шрі Шанкарачар'ї. Вона полягає у виході за межі будь-яких протилежностей («неті-неті» — не те й не це).

З Всесвіту зникло світло. Що залишилося? Темрява. Але й вона зникла. Що залишилося? Щось таємниче, невловиме, невідомо що. Зникла ніч, зник день. Невловиме залишилося. Зникли обмеження та зникла нескінченність. Невловиме залишилося. Зник час та зникла вічність… Коли ми вийдемо за межі всіх протилежностей, ми відчуємо й побачимо цю невловиму сутність. Як яскраве золоте сяйво, яке яскравіше за мільярди сонць та набагато більше за всі нескінченності. Це яскраве сяйво й є Абсолют — Адібрахман, а його енергії мають назву Брахмаджйоті. Так само це й є Род Всевишній, а його енергії називають Родосвіт.



Краєвид з вершини гори Родень

Ми здійснили цю медитацію на святилищі Рода та дійсно відчули величезний потік енергії з неба. Дуже сильний. Учасники почали фотографувати місцевість та одне одного, й тут дійсно сталося цікаве. На фотографіях чітко зафіксувалася місцевість, але не зафіксувалися люди, які стояли на тлі місцевості. Далі ми виявили й інші цікаві особливості. А саме: збільшення гучності голосу, відлуння співу, іноді багаторазове… та багато чого іншого. Місце, можливо, дійсно є аномальною зоною, його потрібно дослідити із залученням геофізиків.

Після відвідин Канева ми запланували відвідати й місця, де ще досі є кам'яні святилища Рода, а саме на Богуславському гранітному оголенні в місті Богуславі, що на Київщині.

Автор: Ігор Мехеда



КОЛИ ПОМЕРЛИХ ЗАПРОШУЮТЬ ДОДОМУ

Поставити на стіл додаткову ложку. Приготувати страву, яку любила людина, що вже не повернеться. Засвітити вогонь і назвати ім'я. У цих діях немає складної техніки, проте за ними стоїть непросте питання: яке місце можуть мати померлі в житті тих, хто залишився? Різні культури відповідають по-своєму. Особливо по-



мітними ці відповіді стають у календарі — у днях, коли приватний спогад отримує спільний час і впізнавану форму.

Осінь справді об'єднує кілька відомих поминальних традицій. Але спокуса побачити в них уламки одного прадавнього свята часто заважає уважному розглядові. Подібна свічка може супроводжувати різні молитви. Схожа страва — виражати різні уявлення про померлих. Щоб почути, що говорить обряд, потрібно спочатку дізнатися, хто його виконує, де й коли він був записаний та як його пояснюють самі учасники.

Ложка на поліському столі

У монографії «Українські календарні свята осіннього циклу» етнологиня Наталія Стішова описує поминальні мотиви, які дослідники фіксували на Рівненському Поліссі на початку XXI століття. Серед них — залишання ложок для «дідів», тобто померлих із родини, та подекуди запрошення їх до вечері. Це конкретні польові свідчення з певного регіону, а не підстава приписувати однаковий звичай усім українцям упродовж усієї історії.

Сама ложка цікава своєю буденністю. Такий предмет зазвичай майже не помічають: ним користуються і прибирають зі столу. В обряді він отримує інше навантаження. Місце з приладом передбачає когось, кому належить сісти. Залишена ложка дозволяє виразити присутність відсутнього через дію, зрозумілу кожному учасникові родинної трапези.

Це можна прочитати як особливу мову спорідненості. Померлий уже не виконує щоденної роботи й не бере участі в розмові, але його ім'я залишається в родинному колі. Обряд на певний час повертає йому місце. Таке тлумачення описує соціальний зміст дії; воно не встановлює, чи відбувається буквальна зустріч із душею. Для історії культури важливо зберегти обидва рівні: те, у що вірять учасники, і те, що можна документувати.

Ірландська ніч перед зимою

У традиційному ірландському календарі Самайн по-



значав початок зими 1 листопада. Значна частина святкування припадала на попередній вечір. Національний музей Ірландії описує частування плодами й горіхами, ігри, ворожіння про шлюб, перевдягання та уявлення про повернення душ померлих до родинної оселі. Поряд існували й розповіді про небезпечних духів, через які радили уникати самотніх нічних мандрів.

Перед нами доволі насичене свято. У ньому були молодіжні розваги, сусідські відвідини, страх і очікування зустрічі. Звести все це до одного мотиву «культу смерті» означало б втратити значну частину живої традиції. Так само неточно описувати сучасний Геловін як незмінний обряд, що без жодної перерви дійшов із глибокої давнини.

Показовою є сама назва Halloween: вона походить від назви вечора перед Днем усіх святих. Уже в цьому слові видно історичне переплетення календарів. Коли свято переходить з одного середовища до іншого, змінюються його пояснення, предмети й способи участі. Для дослідника цікаво простежити ці зміни, а не усунути їх заради красивого образу єдиного походження.

Дві дати з різним змістом

У римо-католицькому календарі 1 листопада відзначають урочистість Усіх святих, а 2 листопада — спомин усіх померлих вірних. Ці дні близькі, однак не тотожні. Перший звернений до святих, другий особливо зосереджує увагу на молитві за померлих. У зверненнях із нагоди цих дат ідеться також про відвідування кладовищ, пам'ять про близьких і тих, кого вже нікому згадати.

Для зовнішнього спостерігача молитва на цвинтарі й народне запрошення предків додому можуть виглядати частинами одного явища. Проте їхні богословські пояснення відрізняються. Дослідницька точність починається з поваги до цієї відмінності. Людина, яка молиться за померлого, не обов'язково вважає, що тієї ночі він повертається до столу чи подорожує знайомою дорогою.

Водночас сусідство поминальних дат має відчутний людський вимір. Пам'ять стає спільною справою: хтось доглядає могилу, хтось згадує ім'я, хтось приїздить до місця, яке протягом року залишалося далеко. У такому поверненні можуть зустрітися родини з різними пере-

конаннями. Спільна дія ще не робить їхні вірування однаковими, але дозволяє говорити про втрату в одному просторі.

Улюблена страва на мексиканському вівтарі

Мексиканський День мертвих відомий яскравими образами, які легко перетворити на святковий декор. Опис ЮНЕСКО повертає увагу до конкретних громад і родин. У традиціях корінних народів Мексики йдеться про тимчасове повернення померлих близьких. Наприкінці жовтня та на початку листопада для них готують улюблені страви, облаштовують домашні вівтарі, використовують квіти, свічки й паперові прикраси. Цей час пов'язаний також із завершенням щорічного циклу вирощування кукурудзи.

Улюблена їжа робить пам'ять особистою. Для стороннього відвідувача на столі стоїть певна страва; для родини вона може означати чиїсь звички, голос, спосіб зустрічати гостей. Це важлива деталь, яку гублять узагальнені розмови про смерть. Людину згадують через те, що робило її конкретною людиною, з її смаком і вподобаннями.

ЮНЕСКО підкреслює поєднання доколоніальних релігійних традицій із католицькими святами. Тому пояснювати мексиканські обряди простим перенесенням ірландського Самайну немає підстав. Збіг пори року не встановлює спорідненості. Історію кожної традиції потрібно відновлювати через її власні джерела, контакти та зміни.

Предки приходять і влітку

Японський Обон допомагає вийти за межі суто осіннього погляду. Це час ушанування предків, який залежно від місцевості відзначають у липні або серпні. Розбіжність дат пов'язана з календарною історією, а конкретні звичаї відрізняються також між буддійськими традиціями. Отже, пам'ять про померлих цілком може отримати святковий час у найтеплішу частину року.

Цей приклад змушує обережніше ставитися до пояснення, за яким усі поминальні обряди виникли через осіннє згасання природи. Для деяких європейських свят сезонний перехід справді важливий. Проте він не пояснює всього різноманіття календарів. На дати впливають релігійні тексти, місцева історія, способи обчислення





часу й тривале співіснування різних звичаїв.

Навіть сама осінь — досвід, залежний від місця. Український листопад, мексиканський землеробський календар та ірландська межа зими не є взаємозамінними декораціями. Порівняння стає змістовним тоді, коли дозволяє побачити ці відмінності. Інакше культури ризикують перетворитися на ілюстрації до заздалегідь обраної красивої думки.

Пам'ять потребує імен

Що все-таки поєднує наведені приклади? У кожному з них є спосіб відвести пам'яті місце серед повсякденних справ. Це можна розуміти як роботу календаря: він нагадує про те, до чого людина могла б не повернутися сама. Повторювана дата дозволяє знову розповісти родинну історію, пояснити дитині, хто зображений на фотографії, вимовити ім'я вголос.

Але повторення не гарантує збереження змісту. Уявімо родину, яка щороку готує ту саму страву, проте вже не пам'ятає, кому вона подобалася. Форма обряду лишилася, а особистий зв'язок ослаб. І навпаки: новий, зовсім недавній звичай — наприклад, спільне читання старих листів — може зберігати більше відомостей про конкретну людину, ніж точне відтворення давно незрозумілої послідовності дій.

Тому для уважного ставлення до традиції важливо запитувати не лише про правильний день чи набір предметів. Варто зберігати історії про тих, заради кого все це роблять. Як вони говорили, чого соромилися, яку пісню знали, кому допомогли. Такі подробиці не скасовують релігійного значення обряду, але надають пам'яті людського обличчя.

Додаткова ложка на столі може залишитися незрозумілим звичаєм. А може стати початком розмови, яку родина давно відкладала. Мабуть, саме тут варто шукати одну з причин тривкості поминальних практик: вони дають нагоду звернутися до відсутнього й водночас сказати щось важливе присутнім. За спільним столом ще є кому почути історію.

Автор: Мирослава Петровець

БОГИ ТА БОГИНІ СНОВИДІНЬ

У світових релігіях і міфологіях існує чимало персонажів, пов'язаних зі сновидіннями, нічними видіннями, віщими снами, пророчими посланнями та самим станом сну. Але важливо розрізняти: в одних традиціях це справді окреме божество снів, в інших — бог сну, який відкриває шлях до сновидінь, або божество, через яке люди отримують сон-одкровення.

Боги та богині сновидінь у різних традиціях

Месопотамія — Маму, богиня сновидінь. Одним із найцікавіших прикладів є месопотамська Маму (Mamû/Mamud). Вона була пов'язана саме зі сновидіннями й походила з традиції міста Сіппар. У джерелах її називають дочкою сонячного бога Шамаша та богині Айї. Особливо цікаво, що її ім'я пов'язане із шумерським словом «mamu» — «сон», причому йдеться передусім про значущий сон, який міг містити інформацію про майбутнє. Маму могла розглядатися як своєрідна «Шамаш сновидінь» — нічний аналог сонячного божества, пов'язаного з віщуванням.



У Месопотамії існували також інші фігури, пов'язані зі снами, зокрема Сісіг, Анзагар та Закіку. Проте їхні функції й стать у різних текстах не завжди однозначні, тому називати всіх їх повноцінними «богами сновидінь» потрібно обережно. Це одна з найдавніших традицій, де сон розглядався не просто як фантазія людини, а як потенційний канал божественного повідомлення.

Давня Греція — Морфей та Онейри. Грецька традиція дала світові, мабуть, найвідоміше ім'я, пов'язане зі снами, — Морфей. Морфей був одним з Онейрів (Oneiroi) — персоніфікованих духів сновидінь. За Овідієм, він умів набувати людської форми, наслідувати зовнішність, голос і поведінку людини. Тому його особливо пов'язували зі снами, у яких з'являлися люди.

Але Морфей був не єдиним. Онейри — ціла група духів снів: Морфей — людські образи; Ікелос (Фобетор) — образи тварин; Фантасос — неживі предмети, природа, дерева, вода, каміння. Вони походили від Гіпноса, персоніфікації сну, а через Гіпноса були пов'язані з Нікс — богинею ночі.

Особливо цікава грецька концепція двох воріт сновидінь. Через одні проходили віщі сни, через інші — оманливі. Саме ця ідея стала одним із найвідоміших античних образів природи сну. В орфічній традиції Онейри навіть постають як сили, здатні відкривати людині приховані рішення долі та передавати послання богів.

Давній Єгипет — Бес і священний сон. Єгипетська традиція дещо інша. Тут не так просто знайти одного-єдиного «бога сновидінь». Особливо цікавий Бес — захисне божество домашнього життя, дітей, родини та породіль. У Саккарі існували так звані «палати Беса», де, за інтерпретацією музейних дослідників, люди могли ночувати, очікуючи отримати божественно натхненні





Талісман «Перетворювач енергії»



Амулет Бога сновидінь



Талісман «Відкриття доріг»

сни. Така практика називається incubation — «інкубація сну», тобто перебування у священному місці з очікуванням одкровення уві сні. Людина не просто чекала, коли їй насниться сон. Вона приходила до священного місця, спала там і чекала на контакт із божественним світом через сон. Подібні практики існували також у греко-римському світі, особливо в культах лікувальних божеств.

Давня Греція — Асклепій і сон-одкровення. Окремий напрям становили храми Асклепія, бога лікування. Люди приходили до святилищ, проходили очищення, здійснювали ритуали, а потім проводили ніч у храмовому просторі, очікуючи сновидіння або божественного знака. Тобто Асклепій не був «богом снів» у вузькому сенсі. Його роль була іншою: сон ставав каналом отримання лікувального божественного повідомлення. Це принципово важлива деталь. Бог сну — керує самим станом сну або сновидінням. Бог одкровення через сон — використовує сон як канал спілкування з людиною.

Індійська традиція — Нідра. В індуїстській традиції особливо цікава Нідра (Nidrā) — персоніфікація сну. В одному з ілюстрованих рукописів Рамаяни, який зберігається в Метрополітен-музеї, Нідра прямо описана як богиня сну. У сцені вона супроводжує Індру і присипляє демонів, які охороняли Сіту. Це важлива відмінність від Морфея: Морфей — творець образів сновидіння. Нідра — сама сила сну.

В індійській філософській традиції сон також має набагато глибше значення. Індійська думка взагалі розглядає свідомість через різні стани — неспання, сон зі сновидіннями, глибокий сон та інші стани свідомості. Тому сон може бути не просто нічною подією, а ключем до дослідження природи свідомості.

Тибетський буддизм — сон як шлях практики. Тут ситуація принципово інша. У тибетському буддизмі немає «бога сновидінь» у тому самому сенсі, що Морфей або Маму. Сам тибетський буддизм взагалі не є релігією з богами в західному розумінні. Але сновидіння мають величезне духовне значення. Існує практика, відома як йога сновидінь (dream yoga). Сон використовується як поле для роботи зі свідомістю, усвідомленням і природою переживань. Тибетська традиція також має давню культуру тлумачення снів і використання сновидінь у релігійній та медичній практиці. Тобто тут відбувається дуже цікавий перехід: від поклоніння божеству снів до дослідження самого стану сновидіння.

Давньоіндійська ведична традиція — сон як особливий стан. У ведичній літературі сон також постає як

окремий феномен, а деякі гімни звертаються до проблеми поганих снів. Наприклад, в Атхарваведі існує гімн, спрямований на усунення «duḥsvapna» — поганого сну. У ньому сон постає як сила, з якою можна ритуально взаємодіяти. Це цікаво для порівняння з іншими культурами: людина не просто «бачить сон», а може здійснювати ритуал проти небезпечного сновидіння.

Римська традиція. Римляни значною мірою успадкували грецькі уявлення. Сомнус (Somnus) відповідав Гіпносу — персоніфікації сну. Сомнія (Somnia) — сновидіння, відповідники грецьких Онейрів.

А Морфей зберіг своє ім'я в римській літературі завдяки Овідію. Тому сучасне слово «морфологія» й ім'я Морфей мають спільний корінь, пов'язаний із формою: Морфей «надає форму» образам сновидіння.

А що з іншими культурами? Тут дуже важливо не створювати штучного списку «богів снів», приписуючи кожній культурі окремого персонажа. Наприклад, у слов'янських, балтійських, кельтських та германських традиціях існували численні вірування про сни, душу, нічних духів, віщування та кошмари, але далеко не завжди чітко засвідчене окреме божество сновидінь. Так само в буддизмі правильніше говорити про духовну практику роботи зі снами, ніж про «божеств сновидінь».

В індіанців майя існувала складна система богів, ритуалів та уявлень про інші стани буття, але називати конкретне божество «богом снів» без достатньої доказовості було б некоректно.

І тут виникає дуже красива ідея. Для стародавньої людини сон часто був не протилежністю реальності, а іншим шаром реальності. Удень людина перебувала у видимому світі. Вночі вона ніби переходила поріг. Саме тому в багатьох культурах виникали уявлення про «брами сновидінь», божественних посланців, душі предків, нічних духів та місця, де потрібно заснути, щоб отримати відповідь.

І в цьому сенсі образ осінніх місяців як «тонкої межі між світами» дуже добре поєднується з історією світових уявлень про сон: осіння темрява, довгі ночі, пам'ять про померлих і сни в багатьох традиціях утворюють один великий культурний комплекс — ніч як час переходу між видимим і невидимим.

Якщо ж розглянути містику Близького Сходу, то ми побачимо, що світ поділений на три великі рівні. Рівень абстрактної самоманіфестації Абсолюту, рівень «алам аль-місаль» (напівтілесні та напівдуховні сутності) та рівень конкретної самоманіфестації Абсолюту (наш, дольній світ). Події виникають на рівні абстрактної самоманіфестації Абсолюту, далі відтворюються в «алам аль-місаль», а потім з'являються в дольному світі. На думку Ібн аль-Арабі, рівень «алам аль-місаль» можна спостерігати уві сні.

Ця ідея, до речі, схожа на кабалістичну ідею Айн, Айн Соф, Айн Соф Ор (три рівні негативного прояву Божественного).

У віруваннях слов'ян є три великі прояви Божественного: Права, Нава та Ява. Дії Вищих Сил починаються у Праві, проходять через Наву та з'являються у Яві. Саме до Нави відносять світи сновидінь. Нава пояснюється як «те, що було до всього, та те, що буде після всього». Тобто усе, що ще не народилося (але має народитися), та те, що вже було в минулому. Тому уві сні можна ці події побачити.

Із цього є дуже цікавий висновок: негаразди спочатку стаються у снах, а потім наяву. Таким чином, якщо захистити сон від поганих сновидінь (кошмарів) і вони не будуть снитися, то наяву також не станеться нічого поганого.

Містичні практики пропонують багато методів запобігання небезпечним сновидінням. Розберемо три з них.

1. Громовий камінь. Це камінь, у який влучила блискавка та залишила в ньому отвір. Вважається, що цей камінь має силу грому та блискавки, небесного вогню й тому не дає пройти духам поганих снів. Маленькі камінці зберігають у кімнатах, великі — на подвір'ї біля будинку.

2. Ловець снів. Це практика індіанських культур Північної та Південної Америки. Виготовляється своєрідне павутиння з ниток у колі. Його вішають на вікні. Вважається, що погані сни «заплутуються» в нитках, а вранці їх випалюють промені сонця. А добрі сновидіння проходять до людини.

3. У шаманських практиках звертаються до Повелителя Всесвіту Сновидінь, щоб він захистив сни. Коли я досліджував шаманські практики в різних країнах світу, я намагався вловити цю силу й намалювати як знак, як геометричний візерунок. Мені це вдалося, і я розмістив цей знак у своїх статтях у пресі. Публікації неодноразово передруковували, знак став відомим широкому загалу. Читачі перемальовували собі цей знак і стверджували, що їм дійсно перестали снитися неприємні сни. Наводимо також знак «Бог Сновидінь».

Автор: Ігор Мехеда



ДЕ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ТІЛО І ПОЧИНАЄТЬСЯ МАШИНА

На столі лежить гумова рука. Справжня рука учасника досліду схована від очей. Експериментатор одночасно торкається обох пензликами, і за певних умов виникає дивне відчуття: дотик ніби належить штучній кінцівці. Людина бачить несправжній предмет, знає про це, але тілесне переживання виявляється переконливішим, ніж можна було очікувати. Дослід Метью Ботвініка та Джонатана Коена, опублікований 1998 року, став відомий як ілюзія гумової руки.

Ця невелика лабораторна сцена ставить під сумнів буденну очевидність. Відчуття «це моє тіло» здається таким безпосереднім, що ми рідко запитуємо, як воно виникає. Проте мозок має узгоджувати те, що ми бачимо, відчуваємо шкірою й знаємо про положення кінцівок. Коли зв'язок між сигналами змінюють, може змінитися й переживання належності частини тіла. На цій межі починається предметна розмова про зближення людини з машиною.

Мінливе відчуття власного тіла

Гумова рука не стає живою і не замінює справжню. Дослід показує гнучкість того, як людина поєднує сигнали про власне тіло. Важливо також не змішувати переживання належності з умінням керувати: можна відчувати предмет як частину себе, але не мати над ним повноцінного рухового контролю. Для використання протеза або іншого пристрою ці питання пов'язані, однак потребують окремої перевірки.

Уявімо гру на незнайомому музичному інструменті. Людина може добре розуміти, що роблять її пальці, і все ж не потрапляти в потрібні клавіші. А досвідчений виконавець виконує складну дію,



майже не стежачи за кожним рухом окремо. Такий приклад допомагає відчути різницю між знанням про положення тіла, навичкою та свідомою увагою. Сама наявність технічного пристрою не об'єднує їх автоматично.

Тому запитання «чи можна приєднати до людини машину» надто широке. Потрібно уточнювати, що саме має відбутися: механічне кріплення, передавання команди, відчуття дотику, навчання користуванню чи зміна уявлення про власні можливості. За кожним варіантом стоять різні досліди та різні критерії успіху.

Інструмент залишає слід у схемі тіла

Нейронауковці використовують поняття «схема тіла» для позначення внутрішнього представлення, потрібного для керування рухами. У дослідженні Лючилли Кардиналі та її колег 2009 року учасники працювали механічним захватом, який подовжував досяжність руки. Після цього змінювалися характеристики рухів, виконуваних уже без інструмента. В окремому тесті відстань між дотиками до ліктя та пальця сприймалася так, наче рука стала довшою.

Результати вказували на тимчасове оновлення представлення тіла під впливом використання знаряддя. Фізична довжина руки, звичайно, залишалася тією самою. Змінювалося те, як нервова система організовувала інформацію для дії. Це допомагає пояснити, чому добре освоєний інструмент може відчуватися значно ближчим, ніж просто сторонній предмет у долоні.

Звідси відкривається інший погляд на технологічне розширення людини. Воно не починається винятково з імплантації електродів. Передусім ідеться про навчання узгоджувати можливості тіла з властивостями речі. Високотехнологічний пристрій додає нові способи передавання сигналів, але не скасовує цієї роботи. Частину складності інженер має шукати саме в тому, як користувач опановуватиме створений механізм.

Чому роботизованій руці потрібен дотик

Коли беремо чашку, важливо не лише спрямувати до неї пальці, а й зрозуміти момент контакту. Для роботизованої руки, якою керує людина, зворотний зв'язок теж має велике значення. У роботі Шарлін Флешер та її колег, опублікованій 2021 року, система зчитувала активність рухової кори, щоб керувати механізмом, і водночас стимулювала соматосенсорну кору, викликаючи відчуття дотику.

Учасник із тетраплегією виконував завдання роботизованою кінцівкою. Коли до зору додали штучно викликані тактильні відчуття, медіанний час виконання випробувань скоротився з 20,9 до 10,2 секунди. Поліпшення значною мірою стосувалося захоплення предметів. Ці дані описують результат конкретного експерименту з одним учасником; вони не є гарантією однакової роботи системи для кожної людини.

Проте принцип дуже наочний. Команда йде до пристрою, а інформація про результат повертається до нервової системи. Без такого повернення користувач мусить значно більше покладатися на зовнішнє спостереження. Тож якість взаємодії визначає не лише потужність моторів. Вона залежить і від того, наскільки зрозуміло машина повідомляє, що вже відбулося.

Слова, які з'являються на екрані

Подібний підхід застосовують до відновлення комунікації. У дослідженні Френсіса Віллетта та його колег 2023 року нейроінтерфейс перетворював активність мозку,

пов'язану зі спробами говорити, на текст. Учасниця, яка через бічний аміотрофічний склероз втратила можливість розбірливо мовити, досягала швидкості близько 62 слів за хвилину. На великому словнику з 125 тисяч слів показник помилок становив 23,8 відсотка.

Ці два числа слід читати разом. Швидкість показує досягнутий потенціал, а кількість помилок — тодішнє обмеження. Автори представили доказ працездатності підходу й окремо зазначили необхідність подальшого вдосконалення та перевірки на інших учасниках. Дослід не був демонстрацією вільного читання будь-яких думок: система навчалася декодувати сигнали, пов'язані зі спробою вимовляти слова.

Для оцінки такої технології особливо важлива роль користувача. Він має залишатися автором повідомлення, мати можливість його перевірити й виправити. Інакше технічна помилка може набути вигляду чужої волі. Це вже питання конструкції інтерфейсу: як показати невпевненість розпізнавання, як дозволити скасувати фразу, як відрізнити підказку програми від вибору людини.

Додатковий палець і нова навичка

Технологія може також додавати можливість, якої раніше не було. У дослідженні Пауліни Кєліби та її колег 2021 року люди навчалися користуватися додатковим роботизованим великим пальцем, відомим як Third Thumb. Тренування поліпшувало координацію між рукою та пристроєм. Дослідники вивчали й зміни в мозковому представленні біологічної кисті після такого досвіду.

Цей напрям відрізняється від заміщення втраченої функції. Нервовій системі пропонують нову конфігурацію дії. Потрібно з'ясувати, як розподіляється увага, які навички переносяться на інші завдання та чи не погіршується виконання звичних рухів. Вдалий показ у лабораторії відкриває ці питання, але не дає відповіді на всі одразу.

У цьому дослідженні приваблює сам масштаб задуму. Людина здатна навчатися взаємодії з механізмом, який не повторює її природну анатомію. Проте корисність такого доповнення доведеться оцінювати в конкретних ситуаціях. Пристрій, що допомагає під час одного руху, може заважати під час іншого. Значення має весь день користувача, а не лише найефектніша хвилина демонстрації.

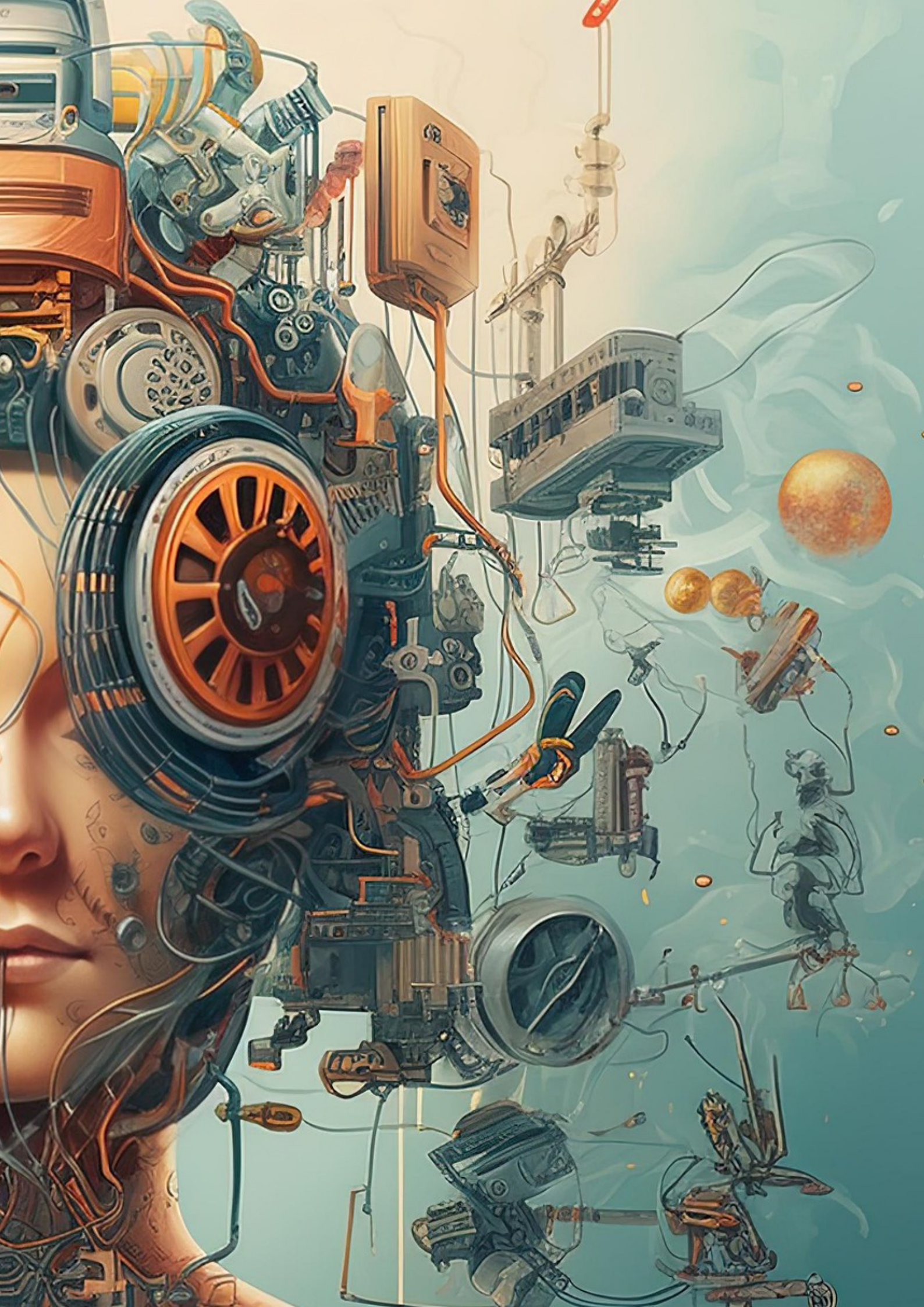
Звичне сусідство живого й електронного

Кохлеарні імпланти показують, що взаємодія нервової системи з електронікою вже давно є практичною реальністю. Пристрій перетворює звукову інформацію на електричну стимуляцію слухового нерва, оминаючи пошкоджені структури внутрішнього вуха. Таке слухове сприйняття відрізняється від звичайного й потребує навчання. Результати та потреби людей різняться; технологія не визначає за них їхню культурну чи особисту ідентичність.

Цей приклад допомагає повернути розмову від фантастичного образу «нового виду» до досвіду конкретного користувача. Важать надійність, доступність обслуговування, право вибору та можливість жити у зручний для себе спосіб. Чи легко налаштувати пристрій? Чи буде підтримка через роки? Чи можна відмовитися від певної функції? Такі запитання стають частиною повсякденної незалежності.

Дослідження гумової руки, інструментів і нейроінтерфейсів дозволяють побачити тіло як живу, здатну до навчання систему. Вони не встановлюють, що особистість можна без залишку переписати в програму. Натомість показують, як багато залежить від точного узгодження дії та відчуття. Іноді найбільше досягнення цієї науки виглядає дуже просто: людина бере предмет, який раніше був недосяжний, або самостійно завершує речення.

Автор: Степан Підгорський



ЧИ МОЖЕ ПАМ'ЯТЬ ПЕРЕЖИТИ ЛЮДИНУ

Голос померлої людини може прозвучати зовсім буденно: кілька слів перед піснею, сміх, прохання піднести ближче мікрофон. Саме ця буденність часто й вражає. На фотографії минуле завмирає, а в записі ніби знову починається час. Голос ще не знає, що його слухатимуть через десятиліття. Він звертається до своїх сучасників, але потрапляє до нас.

Зберегти такий слід — давнє людське бажання, якому техніка надала нових можливостей. Спочатку можна було повторно почути вже сказане. Тепер програми здатні створювати нові відповіді, наслідуючи стиль певної людини. Між цими можливостями проходить важлива межа. Вона стосується достовірності спогаду, права говорити від чужого імені й того, що взагалі вважати продовженням особистості.

Кілька хвилин на восковому циліндрі

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається колекція єврейського музичного фольклору на воскових фоноциліндрах. Вона охоплює



записи 1912–1947 років, зроблені на територіях України та Білорусі, і налічує понад тисячу циліндрів. В описі ЮНЕСКО серед особливо цінних матеріалів названо запис голосу Шолом-Алейхема. Колекцію внесли до реєстру «Пам'ять світу» 2005 року.

Тут збереження має дуже конкретний зміст. Звукова доріжка передає обмежений епізод: певний голос у певний момент, у межах можливостей записувального пристрою. Вона не містить усього життя людини. Проте ця обмеженість не зменшує цінності джерела. Навпаки, ми можемо запитати, коли зроблено запис, хто був присутній і чому саме цей матеріал захотіли зафіксувати.

Подібну роботу веде Бібліотека Конгресу США у проєкті Ancestral Voices. Історичні записи на крихких воскових носіях зберігають, оцифровують і повертають до громад, чиї голоси на них зафіксовано. У представленні окремих записів можна порівняти різні версії перенесення й реставрації звуку. Це дозволяє почути матеріал і водночас пам'ятати про втручання, завдяки якому він став доступним.

У такому архіві техніка працює разом із поясненням походження. Важливо не тільки очистити шум, а й зберегти відомості про мовця, мову, обставини та право громади на власну спадщину. Інакше голос може залишитися красивим звуком, відірваним від людей, для яких він має значення.

Від відтворення до нової репліки

Архівний запис дозволяє знову почути те, що колись справді прозвучало. Система, яка імітує співрозмовника, може складати речення, яких ця людина ніколи не говорила. Зовнішня подібність голосу чи манери письма легко приховує різницю між документом і новою побудовою. Саме тому для оцінки цифрового



образу потрібно з'ясувати, звідки взялася кожна його відповідь.

Уявімо, що на основі листів дідуся створено програму. Родина ставить їй питання про суперечку, яка відбулася через десять років після його смерті. Жодного справжнього висловлювання дідуся про цю подію немає. Програма все одно може дати переконливу пораду, використавши знайомі слова й інтонації. Проте ця порада належатиме процесу моделювання, а не родинному архіву.

Це уявний приклад, але він дозволяє точно поставити питання про довіру. Чи знає співрозмовник, що перед ним збережений текст, приблизний переказ або повністю створена репліка? Чи відділені ці режими в інтерфейсі? Чим переконливіша імітація, тим важливіше робити її походження видимим. Знайоме звучання саме по собі не засвідчує справжності сказаного.

Чия це особистість

Задовго до появи комп'ютерів Джон Локк запропонував уявити незвичайну ситуацію: свідомість принца разом із пам'яттю про минуле життя опиняється в тілі шевця. У розділі про тотожність «Розвідки про людське розуміння» цей приклад допомагає розрізнити тілесну тотожність і питання, кого ми вважаємо тією самою особою. Для Локка істотне значення мала свідомість, що пов'язує теперішній досвід із минулим.

Цифрові моделі повертають до подібної проблеми,



але додають можливість копіювання. Припустімо, існує програма, яка дуже точно відтворює спогади й поведінку людини. Її запускають на двох незалежних пристроях. У першу мить відповіді можуть бути однаковими. Потім одному примірнику ставлять інше питання, і їхні історії починають розходитися. Який саме примірник слід назвати продовженням початкової людини?

Цей мисленнєвий експеримент не доводить неможливості майбутньої технології. Він показує, що схожість поведінки не розв'язує автоматично питання особистої неперервності. Можна перевірити точність відтворення біографічних фактів або характерних відповідей. Значно складніше визначити, що означало б збереження самого переживання «я». Тут потрібні і наукові дані, і виразно сформульовані філософські критерії.

Один кубічний міліметр мозку

Масштаб технічної проблеми добре видно на прикладі дослідження, опублікованого 2024 року в Science. Команда Александра Шепсона-Коу створила наддетальну реконструкцію приблизно одного кубічного міліметра людської скроневої кори. У цьому фрагменті описано близько 57 тисяч клітин і 150 мільйонів синапсів. Обсяг набору даних становив приблизно 1,4 петабайта.

Йшлося про структурне дослідження зразка тканини, отриманого під час операції. Воно дало змогу докладно розглядати клітини та їхні з'єднання, але не було записом особистості чи її перенесенням на інший носій. Навіть дуже точна карта будови відповідає на інші питання, ніж спостереження за всією живою системою в часі.

Ця різниця допомагає оцінювати гучні обіцянки. Великий обсяг інформації ще не означає, що відомо, як відтворити потрібний процес. Для цифрового продовження людини довелося б обґрунтувати, які саме властивості потрібно зберегти, як перевірити їхню достатність і за якими ознаками встановлювати результат. Додавання місткості накопичувачів саме по собі не визначає відповіді.

Право не відповідати після смерті

Томаш Голланек і Катажина Новачик-Басінська у статті 2024 року дослідили етичні проблеми цифрових образів померлих. Вони розглянули кілька уявних сценаріїв використання таких систем і запропонували розрізняти інтереси людини, чиї дані використовують, власника цих даних та майбутнього співрозмовника програми. Серед рекомендацій авторів — прозорість,





взаємна згода й продумана можливість припинення роботи цифрового образу.

Це філософсько-етичний аналіз, а не клінічний доказ користі або шкоди для всіх людей, які переживають втрату. Його сильний бік — увага до відмінних позицій учасників. Бажання одного родича продовжувати розмову не встановлює бажання іншого. Так само згода зберегти листи ще не обов'язково означає згоду створювати від імені їхнього автора нові повідомлення.

Для родинної пам'яті це незвична ситуація. Раніше померлий міг залишити заповіт, записи чи висловлені за життя побажання. Тепер технічна система може підтримувати видимість постійної відповіді. Важливо заздалегідь визначити межі такого представництва: які матеріали можна використовувати, хто перевіряє їхнє походження і коли розмова має завершитися.

Архіву потрібні живі

На тлі розмов про цифрове безсмертя звичайне збереження родинних документів здається скромним завданням. Проте саме воно вже має зрозумілі способи виконання. Бібліотека Конгресу радить визначити найважливіші матеріали, впорядкувати їх, створювати резервні копії та зважати на старіння носіїв. Цифровий файл зберігається завдяки догляду; одного натискання кнопки недостатньо, щоб забезпечити йому необмежене майбутнє.

До технічної копії варто додати людський контекст. На фотографії можуть залишитися п'ятеро незнайомців, якщо ніхто не підпише їхніх імен. А короткий коментар пояснить, чому вони зібралися, хто зробив знімок і чому одна людина стоїть осторонь. Такі відомості часто важливіші для майбутнього читача, ніж ідеальна чіткість зображення.

Пам'ять справді може пережити людину — у голосі, листі, навичці, розказаній історії. Кожна з цих форм зберігає частину досвіду й потребує когось, хто вмітиме з нею поводитися. Цифрові технології розширюють цей простір, але водночас роблять необхідним розрізнення між свідченням та імітацією. Поки ми вчимося проводити цю межу, можна зробити просту річ: записати розповідь близької людини, поки вона сама ще може уточнити, що саме хотіла сказати.

Автор: Данило Ігнатенко

